

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ**

вибіркових компонент освітньо-наукової
програми третього рівня вищої освіти
(підготовки доктора філософії)

спеціальності 053 «Психологія»

спеціалізації «Юридична психологія»

**Тема № 2. Особистість працівника поліції як предмет
психологічного аналізу.**

м. Харків
2023 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України; кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов.

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції:

1. Поняття особистості поліцейського.
2. Професійно важливі якості працівника поліції.
3. Зміст особистісної правосвідомості.
4. Структурні складові професійно-правової свідомості особистості.
5. Професійна компетентність працівника поліції.
6. Професійна самосвідомість поліцейських.
7. Психологічна культура працівника поліції.

Основна література

1. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Клименко І.В. Теорія і практика психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2019. 50 с.
4. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків : «Право», 2019. 240 с. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2018. 447 с.
5. Медведєв В.С. Левенець О.А. Особистість як категорія юридичної психології. Юридична психологія. 2015. №2. С. 53-62
6. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
8. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>
9. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред.

В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

10. Скрєбін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.

11. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Додаткова література

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія : підручник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 2-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2007. 360 с.

2. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.

3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.

4. Бєдь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Львів : Новий Світ, 2000, 2009. 376 с.

5. Кацавець Р.С. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2017, 109 с.

6. Короткий курс лекцій з дисципліни «Юридична психологія». URL: https://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm

7. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.

8. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

9. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

10. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015. 350 с.

11. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: схвалено Розпорядженням Каб. Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%8>

Текст лекції

1. Поняття особистості поліцейського Категорія особистості є базовою у психології, її дослідження належить до фундаментальних теоретико-прикладних проблем науки. Ще в 1937 році американський психолог Г. Оллпорт випустив книгу, у якій навів інтерпретацію 50 визначень та теорій особистості. Вітчизняний психолог В. В. Рибалка (2013) наводить 40 визначень особистості, які є унаочненим результатом досліджень декількох поколінь вітчизняних науковців. Склалася парадоксальна ситуація: у психологічній науці не сформовано єдиної загальновизнаної теорії особистості, єдиного ємного розуміння дефініції «особистість» також немає, але є безліч тестів, що надають можливість вивчати особистість та її окремі особливості; поширеними є різні, іноді протилежні, підходи до розкриття структури та змісту особистості. Загальна характеристика деяких підходів до розуміння поняття «особистість» наведена у таблиці 2.1. Розмаїття поглядів, наявних у працях знаних психологів, свідчить про необхідність визначення особистості як складної системи, у якій диференційовано та інтегровано різноманітні психічні якості. Вони формуються у людини під впливом соціальних факторів, упродовж певного часу в умовах здійснення власної діяльності, зокрема професійної, та спілкування контексті права, доцільно орієнтуватися на генетичну концепцію особистості С. Д. Максименка, яка може слугувати загальним теоретичним підґрунтям досліджень різних теоретичних і практично-прикладних аспектів феномена особистості. На його думку, психічні явища людини не існують відокремлено та розрізнено, разом вони утворюють унікальний та неповторний «візерунок» – психологічну цілісність. Така цілісність, нерозривна єдність психіки людини, власне, і становить особистість. Особистість – це людина з розвиненими функціональними новоутвореннями, яка має свій унікальний і неповторний внутрішній світ, здатна до саморозвитку, самовизначення, саморегуляції в діяльності й поведінці.

Особистість поліцейського являє собою складне динамічне утворення, яке формується в процесі професійної діяльності, стає її ведучим компонентом, й організує та перетворює і діяльність, і саму особистість. У свідомості пересічного громадянина правоохоронна діяльність – це, в першу чергу, діяльність поліції, яка віддзеркалюється в особі конкретного поліцейського. Вимоги, що висувуються до особистості фахівця-поліцейського, досить високі, оскільки професійна діяльність поліцейських є різновидом складної діяльності, що характеризується екстремальністю, надмірною напруженістю та стресогенними умовами праці. До структури особистості поліцейського як фахівця юридичного профілю входить комплекс особистісних якостей, професійних знань, умінь і навичок, що забезпечують успіх у досягненні цілей, задач і окремих етапів професійної діяльності. Система професійно важливих якостей його особистості як фахівця є головним фактором успіху професійної діяльності працівника поліції. Ці якості формуються у професійній діяльності поступово, на основі наступних психічних процесів:

- Когнітивних, які визначають придатність до свідомого засвоєння змісту і методів діяльності працівника поліції: сприйняття, пам'ять, мислення, увага;
- Комунікативних, які є основою організації різних форм спілкування і взаємодії з колегами та громадянами: відкритість, соціальна активність, вербальна ерудиція, сугестивність, емпатія, толерантність;
- Регуляторних, які утворюються з особливостей волевових і емоційних функцій і забезпечують здатність до само- 47 контролю, саморегуляції і регуляції професійної діяльності: відповідальність, оптимізм, чесність, мужність, наполегливість, дисциплінованість, лідерство.

Професійно-психологічний профіль особистості поліцейського містить різнопланові характеристики, які є внутрішньо узгодженими: нормативність поведінки, групову конформність, емоційну стійкість, відкритість до взаємодії, практичність, високий самоконтроль, прямолінійність, жорсткість, сміливість і впевненість у собі, професійну адаптивність, психологічну стійкість. Професійна

цілеспрямованість—це компонент особистості, що характеризує специфіку професійної діяльності поліцейських і який детермінований відповідною мотивацією. У структуру професійної спрямованості працівника входять: • загальні цілі, як прагнення до встановлення справедливості; • захист прав і інтересів громадян і держави – «служити та захищати» є гаслом діяльності Національної поліції; • розвинена особистісна правова свідомість. Зміст особистісної правосвідомості на основі системного аналізу взаємодії усіх її елементарних компонентів розкрито у працях доктора психологічних наук О. В. Землянської. Сприймаючи систему права, під впливом власної мотивації, особистість здійснює прийом і добір соціально значущої інформації. Теоретичні правові знання інтеріоризуються особистістю, утворюючи у своїй сукупності орієнтовну основу свідомо регульованої правової поведінки. Зміст цієї концептуальної моделі визначає характер цілеспрямованого правового вчинку, екстеріоризацію практичних дій відповідно до засвоєних правових норм, а також здатність до прогнозування соціальних та особистісних наслідків цих дій. Таким чином, особистість здобуває досвід правослужняної поведінки, який частково удосконалює внутрішню інтелектуальну модель діяльності шляхом зіставлення отриманого кінцевого результату та мети своєї діяльності та під впливом соціальної оцінки. Зовнішня оцінка є вагомим стимулюючим фактором інтелектуального аналізу та емоційного переживання, здатного змінити поведінку відповідно до соціальних вимог, закріплених правовими нормами.

При вирішенні актуальних практичних задач у правоохоронній системі, які пов'язані з добором кадрів, їх розташуванням, атестацією, визначенням шляхів професійного розвитку і росту, домінує професіологічний або професіографічний підхід. У межах даного підходу здійснюється розробка професіограм, психограм, професіографічних описів, визначається професійна придатність суб'єкта праці до конкретного виду професійної діяльності, виявляються психологічні та інші

протипоказання. Це необхідно для ведення науково обґрунтованої кадрової роботи і формування якісних трудових ресурсів. Професіограми не лише дають змогу якісно здійснити опис професійної діяльності, а й сформулювати нормативні вимоги до спеціалістів, а психограми – до психічних процесів, функцій і психологічних якостей, які обумовлюють ефективність професійної діяльності. Професійно-важливі якості (ПВЯ) – це індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які необхідні і достатні для її реалізації на нормативно заданому рівні і які значимо і позитивно корелюють хоча б з одним (або декількома) її основними результативними параметрами – якістю, продуктивністю, надійністю. У функції професійно-важливих можуть виступати не тільки власне психічні, але і позапсихічні властивості суб'єкта – соматичні, біологічні, морфологічні, конституційні, типологічні, нейродинамічні і ін. Наприклад, елементарна фізична сила і витривалість – яскраво виражена ПВЯ для багатьох (у тому числі для правоохоронних) видів діяльності. З метою більш повного розкриття специфіки та особливостей ПВЯ доцільно зупинитися на їх основних категоріях і класифікаціях. Розрізняють наступні основні групи індивідуальних якостей, що утворюють у своїй сукупності структуру професійної придатності: – абсолютні ПВЯ – властивості необхідні для виконання діяльності як такої на мінімально допустимому або нормативно заданому – середньому рівні; 51 – відносні ПВЯ, що визначають собою можливість досягнення суб'єктом високих («наднормативних») кількісних і якісних показників діяльності («ПВЯ майстерності»); – мотиваційна готовність до реалізації тієї чи іншої діяльності; доведено, що висока мотивація може суттєво компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших ПВЯ (але не навпаки); – анти – ПВЯ, тобто, властивості, які виступають професійними протипоказаннями до тієї чи іншої діяльності. Професійна придатність передбачає мінімальний рівень їх розвитку або навіть відсутність. Кожна професійна діяльність вимагає, по-перше, певної сукупності ПВЯ; по-друге, остання є не «механічною» сумою якостей, а уявляє собою їх закономірно організовану

систему. Між окремими ПВЯ встановлюються функціональні взаємозв'язки компенсаторного і допоміжного типів; сама ж система ПВЯ виступає як певний симптомокомплекс суб'єктивних властивостей, специфічний для певної діяльності. Він не є заданим в готовому вигляді, а формується у суб'єкта в ході освоєння ним діяльності. Більш того, не тільки для діяльності в цілому, але і для її основних компонентів (ключових дій, основних функцій та ін.) Також формуються специфічні підсистеми ПВЯ. Тому з внутрішнього – власне психологічного боку – процес діяльності являє собою динамічну зміну цілісних підсистем ПВЯ, що забезпечують кожен її основний етап (дію, завдання, функції). Важливо відзначити, що до ПВЯ відносять майже всі особливості особистості (мотивацію, спрямованість, смислову сферу, характер і ін.), психофізіологічні особливості (темперамент, особливості вищої нервової діяльності та сенсорних систем), особливості психічних процесів (пам'яті, уваги, мислення уяви) людини. Вчені визнають, що ПВЯ є інтегральні психофізіологічні і психологічні утворення, які формуються в процесі професійної діяльності як спеціальні (професійні) здібності за механізмом функціональних систем. Поняття «система» введено в наукову лексику Людвігом фон Берталанфі в 1936 р. У 1960-х рр. в соціальних науках при вивченні об'єктів дійсності домінуючим стає системний підхід. З 1970-х рр. він активно використовується у вітчизняній психології та став одним з найважливіших методологічних принципів – принципом системності.

. Збирання та оцінка інформації (аферентний синтез). Оцінка інформації, що поступає, здійснюється на засадах припущення суб'єкту мотивації, його професійної підготовленості та досвіду професійної діяльності. 2. Постановка мети, прийняття та розробка програми дії (дій). На цьому етапі формується випереджуваче уявлення мети – образу бажаного результату. 3. Практична дія (дії) по досягненню мети, рішенню конкретних завдань. 4. Контроль за виконанням та оцінка результатів. Порівняння отриманих результатів з характером поставленої мети. Якщо отриманий

результат збігається з уявленням мети, то вона визнається досягнутою. При невідповідності реального результату дії з образом бажаного результату завдання визнається не вирішеним, та уся система операцій повторюється з внесенням необхідних коректив. Визначені етапи виступають як загальні закономірності функціональних систем діяльності. В процесі навчально-професійної та професійної діяльності ПВЯ формуються та проявляються як запорука успішності навчання та праці. Професійно важливі якості розглядають різними фахівцями як у вузькому, так і в широкому сенсі як інтегральні психологічні «одиниці». Прикладом широкого трактування поняття ПВЯ може служити їх оцінка В. А. Бодровим. За думкою цього автора, ПВЯ – це «вся сукупність психологічних якостей особистості, а також цілий ряд фізичних, антропометричних, фізіологічних характеристик людини, які визначають успішність навчання і реальної діяльності. Конкретний перелік цих якостей для кожної діяльності є специфічним (за їх складом, необхідним рівнем вираженості, характером взаємозв'язку між ними) і визначається за результатами психологічного аналізу діяльності і складання її професіограми і психограми». Професійну придатність працівника поліції, кінцевий успіх в становленні людини як фахівця визначає сукупність характеристик. Основними з них називають такі: • професійну мотивацію як активність людини, що спонукає та спрямовує її до задоволення всього спектру потреб, від біологічних до доступного ступеня її особистісної зрілості (в самовдосконаленні, в самоактуалізації в тому числі); • загальну і професійну підготовленість (знання, вміння, навички, необхідні для діяльності в типових і позаштатних ситуаціях); 54 • рівень функціональної готовності та резервів організму до трудової діяльності, рівень розвитку аналізаторів і фізичних якостей, актуальних для успішної роботи); • стан індивідуально-психологічних особливостей людини (специфічні ПВЯ, психомоторика, пізнавальні процеси, темперамент, характер і емоційно-вольові властивості особистості). Розглянуті можливості людини відображаються в його професійній компетентності, в

структурі якої виділяють інтелектуальну, інтегративну, соціальну, соціально-психологічну, аутопсихологічну складові. Професійна придатність є властивістю метасистеми «людина – професія» і визначається сукупністю індивідуальних особливостей людини, що впливають на успішність освоєння будь-якої трудової діяльності та ефективності її виконання. Іншими словами, це група характеристик суб'єкта, які багато в чому обумовлені зовнішньою організацією його діяльності – праці, навчання, самосприйняття та професійним досвідом. Дослідження показують, що у кваліфікованих поліцейських знижується порівняльна значимість «простих», вихідних компонентів ПВЯ (психічних процесів, сенсомоторики, фізичного здоров'я). Але, у той же час, зростає значимість фактора «суб'єкт-суб'єктних» стосунків («комунікабельність», «вміння працювати у команді») і активності суб'єкта («самоконтроль», «аналітичне мислення» «почуття власної гідності»), значну «вагу» набувають елементи професіоналізму, що формуються в процесі конкретної діяльності («професійна підготовка», «правова підготовка», «професійне самовдосконалення»). ПВЯ суб'єктів поліцейської діяльності не завжди вимагають свого екстремального рівня розвитку. Значущість тих чи інших ПВЯ багато в чому визначається «гнучкими» компонентами професії (кількістю працівників на посаді, надійністю їх захисту, засобами зв'язку та інше), що дозволяє конструювати саму діяльність, компенсувати недоліки розвитку окремих ПВЯ у працівників організаційними засобами підвищення надійності діяльності. Лише частина ПВЯ становить «ядро», «структуру» профпридатності. Потенціал працівника поліції – система всіх соціально корисних актуалізованих і резервних можливостей, що виявляються у професійній діяльності. Потенціал людини виходить за рамки чисто прагматичної відповідності працівника вимогам професії, привносячи в його зміст моральні, гуманістичні начала. Це означає, що професіонал повинен не тільки відповідати вимогам своєї діяльності, а й передбачати її наслідки, нести за них особисту відповідальність.

Формування професійно важливих якостей – досить складний психологічний процес. Суть даного процесу – функціональне об'єднання окремих ПВЯ; вони починають проявляти себе в режимі взаємосприяння. До цього є окремі внутрішні передумови, так як основні психічні функції онтологічне пов'язані між собою. Цей зв'язок в ході освоєння професійної діяльності починає проявлятися в своїй позитивній ролі. Таким чином, в процесі формування психологічної системи діяльності відбувається своєрідна функціональна настройка психічних функцій на досягнення цілей діяльності. Численні дослідження підсистем ПВЯ і процесу їх формування, виконані на матеріалі великої кількості конкретних видів професійної діяльності, дозволили встановити дві найважливіші категорії ПВЯ. По-перше, ПВЯ, які характеризуються найбільшою безпосереднім зв'язком з параметрами діяльності; вони позначаються поняттям провідних ПВЯ. По-друге, ПВЯ, які мають найбільшу кількість внутрішніх зв'язків з іншими якостями, тобто характеризуються найбільшою структурною вагою і, отже, займають центральне місце у всій системі якостей; вони позначаються поняттям базових ПВЯ. Саме базові ПВЯ є основою для формування підсистем ПВЯ в цілому. Навколо них і на їх базі об'єднуються, структуруються і взаємоорганізуються все інші якості суб'єкта, необхідні для забезпечення діяльності і (або) її основних дій, функцій. Тому вони є структуроутворюючими для тієї чи іншої діяльності. Будь-яка діяльність характеризується певними основними параметрами, перш за все, продуктивністю, якістю і надійністю. У психологічних дослідженнях встановлено, що для їх забезпечення необхідні різні індивідуальні якості суб'єкта. Тому прийнято виділяти ПВЯ якості і ПВЯ продуктивності. Вони частково перекриваються, проте значно частіше не збігаються одне з одним, а нерідко вступають в антагоністичні стосунки. В останньому випадку одна й та ж ПВЯ є такою в плані забезпечення якості діяльності і анти-ПВЯ в плані забезпечення продуктивності. При цьому спостерігається досить складна картина: одні якості можуть входити в різні підсистеми

ПВЯ, що відповідають за продуктивність, якість, надійність; інші впливають тільки на один параметр діяльності. Найбільш специфічні колізії виникають у тому випадку, коли одна і та ж властивість суб'єкта є ПВЯ стосовно якості діяльності і анти-ПВЯ – стосовно її продуктивності. 56 Не всі ПВЯ пов'язані з параметрами діяльності простою лінійною залежністю, тобто залежністю типу: чим вище рівень розвитку ПВЯ, тим більш ефективною є діяльність. Ряд ПВЯ пов'язаний з параметрами діяльності нелінійною залежністю типу оптимуму: параметри діяльності приймають найбільші значення не на максимальних і не на мінімальних, а на деяких середніх – оптимальних рівнях розвитку ПВЯ. Наприклад, управлінська діяльність найбільш ефективна при середньо – високому, не максимальному рівні розвитку рефлексивності як ПВЯ даної діяльності. Для широкого кола діяльностей актуальною є диференціація ПВЯ на ті, що виступають професійно важливими в звичайних, нормальних умовах виконання діяльності, і ті, котрі є необхідними в ускладнених, а часто – і екстремальних умовах її реалізації. Останнє пояснюється тим, що екстремальні умови пов'язані з підвищеною небезпекою, загрозою і вимагають від людини інших якостей і властивостей, ніж ті, які необхідні в нормальних умовах. При цьому, однак, виявилось, що для екстремальних (і параекстремальних) умов характерні не тільки інші ПВЯ (в порівнянні з нормальними), але і інші системи ПВЯ в цілому. Дослідження ПВЯ поліцейського повинні використовуватися для науково обґрунтованої оцінки ефективності його діяльності, службової характеристики, прогнозування успішності його роботи, в цілому по організації для забезпечення ефективності службової діяльності персоналу.

Проблема професійної самосвідомості поліцейських є найбільш обговорюваною та актуальною з числа психологопедагогічних проблем. На сучасному етапі розвитку українського суспільства все гостріше постає проблема забезпечення надійності функціонування правоохоронної системи, яка в першу чергу залежить від готовності та спроможності

поліцейських на належному рівні виконувати свої професійні обов'язки. Останні роки відзначені помітним посиленням уваги вчених до дослідження психологічних детермінант становлення і розвитку особистості. У комплексі цих досліджень можна виділити групу робіт, присвячених вивченню самосвідомості як однієї з істотних внутрішніх підстав розвитку і здійснення особистості на різних етапах її життєдіяльності. Узагальнюючою є праця В. В. Століна «Самосвідомість особи́стості», де самосвідомість розглядається автором у контексті інших питань психології: розвитку, діяльності, спілкування, мотивації, психічних станів. Поняття «Я-концепція» у науковому обігу з'явилася на рубежі XIX-XX століть. Різні аспекти даної проблеми детально розкрито у роботах Н. А. Бердяєва, Р. Бернса, М. М. Бахтіна, П. А. Флоренського, К. Роджерса, А. Маслоу та інших авторів. Я-концепція— цілісний образ власного «Я», відносно стійка, більшою чи меншою мірою усвідомлена, пережита, неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з навколишнім світом, з іншими людьми та з самим собою. На думку О. В. Ямницького самосвідомість характеризується своїми продуктами або уявленнями про себе – «Я-образом». Автор вважає, що «Я-образ» має узагальнюючий характер уявлень про самого себе, це певна система настанов щодо власної особистості. Основні категорії, що розкривають сутність Я-концепції особистості -це самосвідомість, самооцінка, самовизначення. Самосвідомість може розглядатися в різних аспектах: або як процес накопичення уявлень про себе, або як результат цього процесу. У першому випадку розглядаються динамічні аспекти самосвідомості: поява і формування самосвідомості; її розвиток протягом життя людини; поява і розвиток самосвідомості людини в історії людства і т. ін. У другому випадку мається на увазі форма цього досвіду; його структура і організація; його функції в життєдіяльності людини.

Професійне самовизначення—це комплекс уявлень людини про себе як професіонала, це цілісний образ себе як професіонала, система відносин і

установок до себе як професіонала. Професійна самосвідомість включає усвідомлення людиною норм, правил, моделей своєї професії як еталонів для усвідомлення своїх якостей. Тут закладаються основи професійного світогляду, пізніше – особистого професійного кредо, особистої концепції професійного праці, з якої буде виходити фахівець, в своїй праці. Професійне самовизначення – це одна з найважливіших проблем в житті кожної людини. Дана проблема може розглядатися в контексті життєвого і особистісного сенсу, самоактуалізації. СENS життя як спосіб ставлення до світу реалізується особистістю в професії. Самовизначення передбачає не тільки самореалізацію в діяльності, а й розширення своїх особистісних можливостей, здатність «виходити за рамки самого себе», знаходити нові сенси у конкретній справі і у всьому своєму житті. Л. Б. Шнейдер зіставивши поняття «професійне самовизначення» і «професійна ідентичність», дійшла висновку, що поняття «професійне самовизначення» в одному випадку ширше поняття «професійна ідентичність», в другому – вужче. Ширше у випадку, коли професійне самовизначення охоплює більший діапазон можливостей, бо відноситься до вибору професії, пошуку способів реалізації професійної діяльності. Вужче тоді, коли професійна ідентичність є категорією професійної самосвідомості, відображає єдність професійного менталітету і майстерності, породжується професійним досвідом і професійним спілкуванням. Професійна ідентичність пов'язує воедино 73 долю і істину, реальність і ментальність, свідомість і поведінку, тобто можна вважати в даному випадку, що вона – ширше. Поняття «професійне самовизначення» та «професійна ідентичність» є взаємопов'язаними: професійне самовизначення – це пошуки особистісного змісту професії, рефлексія власних професійних досягнень; професійна ідентичність – це вершина професійного розвитку, самоусвідомлення себе як професіонала. Розглянемо ще одне поняття Я-концепції. За А. Маслоу, самоактуалізація – це прагнення людини до можливо більш повного виявлення і розвитку своїх особистісних можливостей. Основні умови

самоактуалізації: • здатність до безкорисливого переживання кожного моменту життя з повним зосередженням і занурення в нього; • розуміння життя як процесу постійного вибору; • усвідомлення свого власного «Я»; • готовність брати на себе відповідальність, бути чесним перед самим собою; • відмова від ілюзій, позбавлення від хибних уявлень про себе, розуміння того, для чого «Я» непридатний. Поняття «самоактуалізація» часто вживають як синонімічний терміну «самореалізація», «самоздійснення», «реалізація своїх можливостей». Професійне самоздійснення є однією з найважливіших форм життєвого самоздійснення. О. М. Кокун трактує термін «професійне самоздійснення» як одну з найважливіших форм життєвого самоздійснення, яка характеризується високим рівнем розкриття особистісного потенціалу фахівця в обраній професії, розвитком його здібностей, взаємопоєднання з професією, постійною потребою його професійної кваліфікації, широким використанням його професійного досвіду. Професійне самоздійснення може відбуватися на двох рівнях: внутрішньому професійному (вказує на самовдосконалення людини у фізичному, інтелектуальному, моральному та духовному аспектах) і зовнішньому професійному (самовираження людини в різних сферах життя, професії, спорті, навчанні, мистецтві та інше). О. М. Кокун виділив основні змістовні характеристики професійного самоздійснення: – наявність у фахівця вираженої потреби у постійному професійному вдосконаленні та проекту власного професійного розвитку; 74 – високий рівень розкриття особистісного потенціалу та здібностей фахівця у певній професії, – досягнення фахівцем поставлених професійних цілей, переважаючи задоволеність власними – визнання досягнень фахівця професійним співтовариством, широке використання його професійного досвіду та здобутків; – безупинність – постійна постановка та досягнення нових професійних цілей; – високий рівень творчості при здійсненні професійної діяльності; – формування власного «життєво-професійного простору». Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і

місця серед інших людей. Самооцінка дозволяє осмислити досвід особистості і отримати якесь нове знання щодо свого «Я». Разом з тим вона висловлює і певний рівень домагань. Особистість оцінює себе двома шляхами: 1) шляхом зіставлення рівня своїх домагань з результатами своєї діяльності, 2) шляхом порівняння себе з іншими людьми. Чим вище рівень домагань, тим важче їх задовольнити. Успіхи і невдачі суттєво впливають на оцінку індивідом своїх здібностей в даному виді діяльності: невдачі найчастіше знижують домагання, а успіх підвищує їх. Не менш важливий і момент порівняння: оцінюючи себе, індивід свідомо чи несвідомо порівнює себе з іншими, враховуючи не тільки свої власні досягнення, а й соціальну ситуацію в цілому. На загальну самооцінку особистості сильно впливають також її індивідуальні особливості і те, наскільки важливо для неї оцінювана якість чи діяльність. Самооцінка не є постійною, вона змінюється в залежності від обставин. Важливу роль у формуванні самооцінки поліцейського відіграє зіставлення образу реального «Я» з образом ідеального «Я», інтрерорієнтація соціальних реакцій на професію поліцейського (коли поліцейський схильний оцінювати себе так, як, на його думку, його оцінюють інші). Вельми значущим є також та обставина, що поліцейський оцінює успішність своїх дій і проявів через призму своєї ідентичності. Він відчуває задоволення не з того, що він робить щось добре, а від того, що він обрав певну справу і робить добре саме її.

Стосовно фахівців, зокрема працівників поліції, потрібно розглядати професійно-психологічну культуру, яка має інтегральний характер. Структура професійно-психологічної культури працівника поліції складається з: культури інтелектуальних процесів; культури емоційно-вольових процесів; культури комунікативних процесів. Культура інтелектуальних процесів працівника поліції. В умовах професійної діяльності та спілкування люди оцінюють один одного за рівнем інтелекту – сукупності усіх когнітивних (пізнавальних) процесів, у більш вузькому сенсі – мислення. Зокрема, кожен працівник поліції повинен бути вимогливий до якостей свого інтелекту,

удосконалювати його. Навряд чи можна знайти професійну діяльність, де мислення не мало б істотного значення. Мислення (як основа інтелекту) – це система процесів, що здійснюють відображення об'єктів в їх закономірних зв'язках і відносинах, їх розуміння, прогнозування, прийняття рішення. Працівник поліції повинен вирішувати складні професійні завдання, проникати в суть подій, що відбулися, бачити причинно-наслідкові зв'язки, мислити широко і передбачати події. Отже, без перебільшення можна сказати, що діяльність працівників поліції – для по-справжньому розумних проникливих людей (О. М. Столяренко). Часто об'єктами дослідження поліцейського виступають події, що мали місце в минулому. У момент його втручання в ту чи іншу подію безпосередньо сприймається не саме вона, а її наслідки, сліди, відзвуки: предмет посягання, місце вчинення правопорушення або злочину і деякі ознаки, що характеризують особу злочинця або потерпілого. Тому основну роль для успіху дій працівника поліції набувають репродуктивне мислення і уява (ретроспективний аналіз, реконструкція події), які є абстрактними (далекими від дійсності, від безпосередньо сприйнятого) вивідними, опосередкованими відомостями, наявними на даний момент. Інакше кажучи, працівник поліції, встановлюючи істину, повинен пройти в напрямку, що є зворотнім ходу часу, відтворити подію, що мала місце в минулому (часто в умовах недостатності інформації, дефіциту часу, регламентованості, суворої процедури, відповідальності, усвідомлювання високої ціни помилок, скрупульозності розслідування). Все вищесказане свідчить про надзвичайну важливість мислення як засобу практичного вирішення поставлених перед працівником поліції завдань, про необхідність його вдосконалення, тобто підвищення рівня культури мислення. Прийоми організації процесу мислення (за О. М. Столяренко): 92 – правило активізації мислення – необхідно долати квапливість, хвилювання, тривогу, шукати варіанти вирішення проблеми на шляху міркувань, корисно активізувати внутрішню мову, промовляти думки по ходу міркувань, малювати чорнові схеми, виїжджати на місце події, розмовляти з

різніми людьми; – правило опори на досвід, рекомендації, процесуальні норми – необхідно слідувати нормам законодавства, використовувати власний життєвий і професійний досвід, спиратися на рекомендації навчально-методичних посібників, аналізувати аналогічні випадки з досвіду інших колег, питати поради у старших і досвідченіших колег; – правило орієнтування в наявній інформації і визначення вихідних точок пошуку – будь-який пошук реалізується шляхом збору і аналізу вихідних даних; з'ясування того, що є, а чого немає, що достовірно, а що треба перевіряти, які дані потрібні ще; при цьому важливо виділити вихідну точку пошуку (з чого починати); осмислювати суперечності, що виникають, вони можуть бути ключем до вирішення завдання; – правило розробки плану пошуку – працівник поліції, що діє без плану, рідко досягає результату; – правило розробки всіх слідчих версій – практично ніколи не слід намічати шлях вирішення проблеми на основі першої ідеї, що прийшла в голову і єдиної версії; працюючи над перевіркою версій, слід починати з найбільш ймовірних; – правило «психологізації» мислення – працівникові поліції потрібні не тільки факти, а й психологічна характеристика осіб, які мають відношення до події; не розібравшись в людях, в їх психології, неможливо прийняти і правильне професійне рішення; – правило максимально повного збору психологічної інформації тощо. Професійна культура вимагає від працівника розвиненої потреби одержання самої свіжої достовірної інформації. Він стежить за каналами одержання, прагне нарощувати їх комунікативні можливості, створює систему її фільтрації, обробки і зручного використання. Методи управління інформаційними процесами порівнянні з принципами наукового пізнання. Тому оволодіння «технологією» пізнання є однією з умов збагнення цієї тонкої науки. На відміну від простої інформованості, здатність управління інформацією є показник високого ступеню професійно-психологічної культури. Управління й інтерпретація інформації – якісно вищий стиль мислення. Ефективність мислення 93 тим вище, чим вище рівень знання. Звідси

впливає необхідність постійного придбання нових знань, при цьому важлива частка знань ґрунтовних, фундаментальних, новітніх. Важлива якість інтелектуального процесу сприйняття – це вміння критично осмислювати сприйману інформацію. Актуальна інформація часто містить у собі протиріччя. Давати їм правильну оцінку – професійний обов'язок працівника поліції. Крім того, він повинний бути готовим відстоювати свою точку зору в полеміці з упередженими провідниками інформації (дезінформації). Культура мислення визначається не тільки змістом, але і правилами, методами, логікою, тобто формою, по якій думки формулюються і викладаються – методологією мислення. Культура тут виявляється не стільки в змісті інформації, скільки в логіці її появи і пояснення. Ці правила, закони наукового мислення розробляються формальною і діалектичною логікою. Їх вивчення є важливою стороною професійної підготовки сучасного висококваліфікованого фахівця. Основою інтелектуальної роботи працівника поліції є практичне мислення. Це такий вид розумової дії, у якому рішення задач припускає маніпулювання предметами, об'єктами безпосередньо. Такий стиль мислення вимагає, як вважав С. Л. Рубінштейн, «більш витонченої спостережливості й уваги до окремих, часткових деталей, припускає вміння використовувати для рішення задачі в окремому випадку те особливе і одиничне в даній проблемній ситуації, що не входить цілком і без залишку в теоретичне узагальнення. Воно включає вміння швидко переходити від міркування до дії і назад».¹ У багатогранній діяльності працівника поліції важливу роль грає не тільки практичне мислення. Будучи однією з різновидів творчості, ця діяльність припускає досить розвитий абстрактне мислення. Справа в тім, що кількість різних ситуацій, деталей, нюансів, з якими приходится мати справу працівнику поліції, охопити разом, одночасно, неможливо (навіть думкою). Якою феноменальною ні була би його почуттєва пам'ять, але в цих ситуаціях вона є неспроможною. У такій ситуації на допомогу приходить абстрактне мислення, завдяки якому чітко і міцно схоплюється зміст, установлюються

зв'язки між різними об'єктами, фактами досліджуваного або керуваного явища, перетворюється складне в звичайне (редукція). 1 Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 1999. 351 с. 94 Перетворення складного в просте – одна з найважливіших сторін розумової діяльності, вона дуже необхідна в надзвичайних умовах інформаційного вибуху. Ця здатність розуму припускає цілий ряд його якостей. Відзначимо здатність до аналізу, що дає можливість людині, розглядаючи навіть самі заплутані дані, звертати увагу на дрібні подробиці, виділяти в них такі, котрі незримі для поверхневого погляду. Така здатність розуму припускає і синтез -але синтез особливого роду. Тут явище сприймається як ціле, та, разом з цим, як таке, що складається з безлічі елементів. Таким чином, аналітична здатність доповнюється синтетичною. У результаті тривалого інтелектуального досвіду народжуються досить складні форми розумової діяльності, властиві культурі мислення окремої людини. До них можна віднести передбачення й інтуїцію. Мова йде про те, що в ході розумової діяльності треба вміти розглянути у всьому різноманітті фактів (будь-якій конкретній обстановці) ті, котрі визначають тенденцію, спрямованість, перспективу. Основний шлях до точного передбачення, інтуїції – глибокі знання, здатність логічного судження, особливий емоційний підйом. Розглядаючи інтуїцію як форму блискавичного рішення, викликаного великим емоційним підйомом, варто звернути увагу на те, що розумовий процес здобуває нової якості. Його «технологія» не зводиться до традиційного логічного мислення, а спрацьовує «особливий психологічний механізм», в основі якого лежать несвідомість і «довільність» інтуїції. Дана властивість інтелекту (інтуїція) по-різному виявляється у науковця, творця або працівника поліції, який приймає рішення. У творчості інтуїція виконує роль однієї з гіпотез, що втілюється в дійсність (теорію, добуток) у результаті наступної перевірки або доказу. Для поліцейського рішення, прийняте на основі інтуїції, часто остаточне. Для його перевірки і доказу необхідних умов може і не бути. Це ще раз підтверджує особливу відповідальність працівників поліції за

прийнятті рішення. Практика показує, що вимоги до розумової діяльності поліцейського постійно зростають. У цих умовах покладатися на одну природну силу розуму не можна. Необхідне надходження свіжих знань, підвищення рівня розвитку культури мислення. Останнє стає можливим тільки в результаті інтелектуальної підготовки, через фундаментальну освіту і самоосвіту. 95

Культура мислення полягає не тільки в умінні мислити, а в більшому ступені самостійності судження про те або інше явище, предмет. Інтелект тісно зв'язаний з запам'ятовуванням, культура інтелекту спирається на пам'ять людини, невіддільна від неї. При класифікації пам'яті прийнято розрізняти короткочасну і довгострокову, оперативну, механічну або логічно осмислену. Особливо відзначається вид людської пам'яті, що позначають як емоційна пам'ять, відтворювати різні враження і переживання. Для діяльності працівника поліції важливі всі різновиди пам'яті. Перевага однієї з них обумовлена психологічними особливостями людини, але значною є роль тренування і спеціальних вправ з удосконалювання пам'яті. Зорова пам'ять – здатність запам'ятовувати картинку цілком із усіма подробицями, запам'ятовувати текст на визначеній сторінці, схеми і креслення, обличчя та інші характерні риси людей. Слухова пам'ять – упізнання предметів за звуками, людей – за голосом. Рухова або моторна пам'ять – запам'ятовування руху і всього, що з цим пов'язане. Існує цілий комплекс пам'яті, зв'язаний з безпосереднім почуттєвим сприйняттям запахів, смаків, поверхні предметів. У чистому, абсолютному виді ці форми пам'яті зустрічаються вкрай рідко. Наприклад, тактильна пам'ять, як правило, добре розвинута у сліпих. З розвитком людини відбувається спеціалізація пам'яті на цифри, мелодії, імена, обличчя, слова, кольори і т.ін. Ведуче місце в системі видів пам'яті займає словесно-логічна пам'ять, що формується завдяки мові. Відтворення і передача інформації здійснюються тільки через осмислену мову. Пам'ять кожної людини індивідуальна і не завжди бездоганна. Вважається, що свідоме застосування прийомів запам'ятовування дозволяє переборювати

недоліки пам'яті і підвищити її продуктивність. Щоб удосконалювати свою пам'ять, працівнику поліції потрібно знати її особливості, структуру, тип. Важливою умовою успішного тренування пам'яті є вироблення підвищеної уваги до сприйманої інформації і її розумінню. Умовою розвинення пам'яті є достатній обсяг знань і надійна система їх засвоєння. І, нарешті, необхідною є особиста зацікавленість у постійному удосконалюванні пам'яті. В цілому, процес запам'ятовування являє собою поетапне сприйняття інформації. Тому важливо впливати по визначених фазах її сприйняття, не пропускаючи ні однієї з них: кон- 96 центрація уваги; етап запам'ятовування; повторення засвоєного; забування і пригадування. У центрі уваги людини концентрується інформація за принципом її потреби і важливості. Що є більш потрібним і важливим, вирішує сама людина. Чим вище інтерес і значніша мета, тим більш інтенсивно йде процес добору і сприйняття інформації. У таких умовах варто забезпечити всебічність, комплексність сприйняття і включення в нього всіх аналізаторів. Для зберігання необхідно встановлювати значеннєві, асоціативні і структурні зв'язки між вузлами (блоками), одиницями сприйманої інформації. Приступаючи до запам'ятовування, можна використувати традиційний прийом повторення. Повторення чергується з відтворенням і доповнюється іншими видами розумових дій. Забування служить людині своєрідним фільтром, бо завдяки йому на периферію пам'яті витісняється те, що на сьогодні або найближчий момент є неактуальним. Але, щоб не відбувся повний провал у пам'яті (абсолютне забування), неактуальна інформація засвоюється за асоціативним принципом. Наприклад, запам'ятовується найбільш яскрава обставина або подія, що мала місце в процесі запам'ятовування. У необхідний момент це дозволить швидше витягати з комори пам'яті потрібну інформацію. У порядку, протилежному забуванню, протікає процес пригадування. Якщо в першому випадку інформація адресується на периферію, то в другому вона направляється з латентного стану (неусвідомлюваного) в активну частину пам'яті. Для тренування добре

виробити звичку користуватися чорно□вими записами, старими щоденниками, конспектами; перечи□туючи чорнові записи, варто звертати увагу на позначки, зроблені раніше. Тим самим думки як би повертаються в ми□нуле і знаходять там дуже несподівані повороти і рішення. Для розвитку і зміцнення пам'яті особливе значення мають вольові якості людини, її організованість, почуття від□повідальності при виконанні професійних обов'язків, але все ж таки усе залежить від бажання самовдосконалення і пам'яті, і інтелекту в цілому. Культура емоційно-вольових процесів Уміння керувати собою, вольова підготовка та саморе□гуляція психічних станів працівника поліції є важливою скла□довою його професійно-психологічної культури. Для виконання різноманітних службових задач, особ- 97 ливо в екстремальних умовах, поліцейському часто потрібна напруга усіх своїх сил. При цьому досягнення будь-якої мети вимагає від нього цілеспрямованості, ініціативи, наполегливо□сті, витримки, самовладання, мужності, сміливості, рішучості і стійкості. Усі ці якості зв'язані нерозривно з проявами волі. Воля – це одна зі сторін людської психіки, що забезпе□чує людині можливість свідомо регулювати свої дії і вчинки відповідно до поставленої мети і з урахуванням обставин, що конкретно складаються Вольова поведінка передбачає розвиток вольових якос□тей. У своїй основі вольові якості працівників поліції акумулю□ють у собі структурні компоненти їх емоційно-вольової стійкос□ті, зв'язують інтелект і моральні структури особистості. До вольових якостей відносяться: – цілеспрямованість – здатність людини підкорити свою поведінку поставленим цілям; – ініціативність – здатність включати у свою діяль□ність елементи творчості. Ініціативний працівник поліції – це гнучка і активна у діях людина, що переборює шаблони мис□лення і поведінки, здатний знайти найкращі шляхи і засоби для виконання службової задачі; – наполегливість – це показник високої вольової ак□тивності. Наполегливі люди здатні до тривалої і неослабної напруги вольової енергії. – витримка і самовладання – здатність поліцейського стримувати психічну напруженість, що заважає досягненню цілей, уміння

володіти собою, стримувати свої внутрішні спокукання і не піддаватися впливові зовнішніх впливів. – мужність – дозволяє не втрачати цілковите самовладання в будь-якій, навіть небезпечній обстановці. Мужність завжди зв'язана з осмисленою поведінкою і продуманими вчинками; – сміливість – виражається в готовності боротися і перемогти небезпеку. Сміливість виявляється тільки в складній обстановці, коли потрібно йти на ризик. Разом з тим сміливість – це не нерозсудливість, а здорове усвідомлення небезпеки. – рішучість – це вольова якість поліцейського, завдяки якій він є здатним приймати рішення без зайвих коливань; – стійкість – це духовна і фізична витривалість працівника, бадьорість духу і безстрашність, здатність переносити найважчі випробування. Працівник поліції повинний добре усвідомлювати, що шляхом до розвитку вольових якостей є цілеспрямоване самовиховання. 98 Необхідною умовою цього є самодисципліна. Намагайтеся утримувати себе від проявів запальності, дратівливості, упертості і т.ін., спонукуйте себе до активної діяльності. У процесі тренування необхідний постійний самоконтроль. Кожен працівник поліції повинний уміти керувати своїм настроєм і, якщо потрібно, створювати визначений настрій у свого співрозмовника. Для цього необхідно знати причини й обставини, що викликають певну емоційну реакцію. В якості головних регуляторів психічної життя людини виступають емоції. Вони виникають в процесі практично будь-якої її активності. Емоції (від лат. *emovere* – порушувати, хвилювати) – стан, пов'язаний з оцінкою значущості для індивіда діючих на нього факторів, що виражається насамперед у формі безпосередніх переживань задоволення або незадоволення. На відміну від емоцій почуття характеризуються усвідомленістю і предметністю. Виділяють нижчі почуття-переживання (задоволення або незадоволення природних потреб) і вищі почуття-переживання (задоволення або незадоволення соціальних потреб). Пристрасть – сильний, глибокий і тривалий емоційний стан. Вона активізує діяльність, підкоряє собі всі думки і вчинки, мобілізує на подолання

труднощів, на досягнення поставлених цілей. Пристрасть до улюбленої справи дозволяє досягти виняткових успіхів, пристрасть до боротьби народжує мужність, безстрашність. Однак пристрасть може, як формувати особистість, так і руйнувати її. Афект – емоційне переживання, що протікає з великий і різко вираженою інтенсивністю. Особливості афекту: а) бурхливий зовнішній прояв (порушення або різке гальмування нервових процесів, що доводить людину до надмірної агресивності або, навпаки, до заціпеніння); б) короткочасність (будучи у своїй основі інтенсивним нервовим процесом, афект швидко вгасає); в) беззвітність поведінки людини під час афекту (зниження свідомого контролю за своїми діями або навіть повною втратою контролю); г) дифузність переживання (афект охоплює особистість цілком: її розум, почуття, волю). Працівник поліції повинний знати, що в принципі будь-які емоції можуть у залежності від обставин підсилюватися і доходити до афекту. Позитивні емоції створюють позитивні афективні прояви і навпаки.

99 Культура комунікативних процесів

Комунікативна культура працівника поліції – це складова професійної культури поліцейського. Вона проявляється в культурі його поведінки – форми щоденної поведінки (у побуті, у спілкуванні з іншими людьми), у яких знаходять зовнішнє вираження моральні та естетичні норми такої поведінки. Комунікативна культура працівника поліції – це істотні, відносно стійкі особливості і властивості особистості, що сприяють успішному прийому, розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації, формування способу спілкування. Важливою складовою комунікативної культури є коомунікативна компетентність, що представляє собою здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями. Комунікативна компетентність складається з різних компетенцій: До комунікативної компетентності входять мовна, мовленнєва та соціокультурна (соціолінгвістична) компетенції. Так, мовна компетенція включає знання

сучасної української літературної мови на всіх її рівнях – граматично-му, фонетичному, орфоепічному, морфемному, лексичному, синтаксичному, морфологічному, пунктуаційному, орфографічному. Оскільки мова – це засіб спілкування, знакова система, яка використовується в мовленні, відповідно засвоєння знань, формування вмінь і навичок указаних рівнів сучасної української літературної мови з метою використання її в мовленні. Мовленнєва компетенція – це діяльність, власне спілкування (комунікація), в процесі якого формуються практичні вміння. Важливим є дотримання комунікативних якостей мовлення: правильності (нормативності), точності, логічності, доречності, образності, чистоти, послідовності, багатства, адекватності, змістовності, а також знання мовних засобів і їх використання, в тому числі видів, типів, стилів мовлення. В процесі формування мовленнєвої компетенції, розвиваються мовленнєві якості і вміння, що є важливим показником рівня комунікативної культури працівника поліції. Соціокультурна (соціолінгвістична) компетенція – це сукупність знань про культуру, звичаї, правила, норми, установки, стереотипи, історичні реалії, традиції, мовних засобів, специфікою мовленнєвої поведінки, а також знання про сукупність невербальних засобів з метою досягнення порозуміння з представниками певної культури. Так, оволодіти соціокультурною компетенцією означає розуміти соціальні і культурні особливості контексті країни у процесі спілкування. Комунікативна культура працівника поліції являє собою властивість особистості, що засвоює, переосмислює, прагматизує комунікативні знання, цінності, досвід, реалізація яких дає змогу досягати взаєморозуміння у спілкуванні. Загалом комунікативна культура є основою цілісної професійної культури поліцейських, рівень якої проявляється у комунікації. Комунікативна культура передбачає «здібність до продуктивного спілкування в обмежених і продиктованих умовах», що накладаються службовим обов'язком. Відтак одним із головних критеріїв оцінки комунікативної культури працівника поліції є здібність фахівця в такий

спосіб будувати свої взаємовідносини в ході спілкування із співрозмовником, щоб викликати в нього довіру до себе. Комунікативна культура працівника поліції – це передусім вміння спілкуватися з різними верствами населення і при цьому оставатися у відповідному нормам правовому полі взаємодії працівників поліції і всіх, хто потрапляє у нього. Саме у спілкуванні реалізуються соціальні, соціально-психологічні залежності людей та їхні різноманітні суспільні та міжособистісні відносини. Це вміння вступати в контакт з людьми, будувати спілкування з урахуванням вікових та індивідуально психологічних властивостей кожної особистості та окремих груп громадян; своєчасне і адекватне визначення емоційно-психічного стану співрозмовника, його інтересів і нахилів, контроль за плином спілкування, запобігання конфлікту. Треба підкреслити, що у професійно-психологічній культурі працівника поліції вирішальна роль належить так званому соціальному інтелекту. Саме він лежить в основі осмислення міжособистісних відносин і зв'язків, загальнозначущих цілей і ціннісних орієнтацій людей, що складають ту або іншу професійну групу. Соціальний інтелект – здатність правильно розуміти поведінку людей. Ця здатність необхідна для ефективного міжособистісного взаємодії і успішної соціальної адаптації. Сам термін «соціальний інтелект» був введений у психологію Е. Торндайком у 1920 році для позначення «далекоглядності в міжособистісних відносинах». Основна функція соціального інтелекту у нього — прогнозування поведінки. Соціальний інтелект можна визначати як пристосованість індивіда до людського буття. Структура соціального інтелекту містить когнітивний, емоційний та комунікативний компоненти. До складу когнітивного компоненту включають: соціальні знання (знання спеціальних правил поведінки); соціальну пам'ять (пам'ять на імена та обличчя); соціальне мислення (орієнтація у почуттях, орієнтація у настрої, рефлексія вчинків інших людей); соціальне прогнозування (формування планів власних дій, рефлексія власного розвитку); соціальну перцепцію (уміння слухати

співрозмовника, уміння розуміти мову жестів). До складу емоційного компоненту включають: соціальну чутливість (емоційна виразність, емпатія); здатність до саморегуляції (самоконтроль, емоційна рівноваженість). До складу комунікативного компоненту включають: соціальну адаптивність (уміння пояснювати й переконувати інших, відкритість у стосунках з оточуючими); соціальну взаємодію (здатність і готовність до співпраці, здатність до колективної взаємодії). Соціальний інтелект – це інтелект індивіда, що формується в ході його соціалізації, під впливом умов соціального середовища. Соціальний інтелект передбачає знання і правильне застосування соціальних норм і стандартів; здатність адаптуватися в різноманітних соціальних групах; уміння знайти правильний підхід до кожної людини; гнучкість комунікативної тактики; делікатність, толерантність. Емоційний компонент соціального інтелекту – це показник здатності людини до спілкування, вміння усвідомлювати свої емоції та розуміти почуття інших людей. Це:

- здатність розуміти власні почуття та почуття інших;
- вміння контролювати сплески емоцій;
- здатність адекватно оцінювати складну ситуацію та вірно діяти;
- вміння диференціювати позитивні та негативні почуття;
- вміння виважено приймати рішення.

Складові емоційного компоненту соціального інтелекту: мотивація, емпатія (уміння ставити себе на місце інших), навички гармонійного спілкування з людьми, самосвідомість, самоконтроль.

Характеристика працівника поліції з високим рівнем його розвитку:

- доброзичлива і приємна у спілкуванні;
- самодостатня і незалежна;
- ініціативна;
- реалістично оцінює свої здібності;
- уміло знаходить вихід зі складних ситуацій;
- легко і конструктивно вирішує проблеми;
- намагається уникати конфліктних ситуацій.

З життєвим та професійним досвідом соціальний інтелект працівника та його компоненти неминуче зростають і розвиваються. Як розвинути емоційну складову соціального інтелекту?

- Навчитися контролювати свої емоції, розуміти інших.
- Знайти собі заняття чи хобі для релаксації.
- Усвідомити, що кожен має право на свою думку і

вона не повинна співпадати з Вашою. • Займатися спортом та фізичною працею (фізичне напруження знімає емоційне напруження). Коли ми розглядаємо проблему професійної культури фахівця, треба враховувати специфіку професійної діяльності, при цьому змінюється структура відповідної професійної культури. Так професійна культура працівника поліції повинна містити ще, наприклад правову культуру, фізичну культуру, вогневу культуру тощо. Професійно-правова культура працівників поліції. Правова культура – загальний рівень знань та об'єктивне ставлення суспільства до права, сукупність правових знань у вигляді норм, переконань та установок, створених в життєдіяльності. Правова культура виявляється у праці, спілкуванні та поведінці суб'єкта взаємодії. Формується під впливом системи культурного та правового виховання і навічання. Правова культура є особливою складовою духовної культури людства, що фіксує досягнення суспільства у розвитку правових феноменів у цілому, розкриває роль правових ідеалів і цінностей у житті суспільства, реальних здобутків держави у сфері правоохоронної діяльності. Вона має свої, принаманні лише їй специфічні властивості та функції, що відрізняють її від інших форм культури завдяки її безпосередньому зв'язку з державою, законодавством, правом. Особливу роль правова культура відіграє у ставленні населення до діяльності правоохоронних органів, і перш за все до поліції, з якою громадянам частіше за все доводиться мати справу, до якої звертаються в скрутних обставинах за допомогою. 103 В залежності від носія правової культури розрізняють такі її види: правова культура суспільства; правова культура особистості; правова культура групи. 1) правова культура суспільства – це частка загальної культури, що передає ступінь правової свідомості і правової активності суспільства; 2) правова культура особистості – це культура окремого члена суспільства, людини; 3) правова культура соціальної групи – це специфічна культура для таких соціальних груп, як професійна група (наприклад, підрозділ поліції), молодь тощо. Варто пам'ятати, що в реальному житті ці види тісно переплетені: правова культура,

як соціальне явище, єдина; правова культура суспільства не існує поза правовою культурою його членів (особистості, групи); вона є умовою, формою і результатом культурно-правової діяльності громадян та їх професійних груп. Суть правової культури особистості (стосовно вимог законів) можна висловити наступною формулою: знати – поважати – дотримуватися. Це первинний, буденний рівень правової культури. Правова культура особистості – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особистості, що забезпечують її правомірну діяльність. Правова культура особистості включає: – знання законодавства (інтелектуальний зріз). Інформованість була і залишається важливим каналом формування юридично зрілої особистості; – переконаність у необхідності та соціальній корисності законів і підзаконних нормативно-правових актів (емоційно-психологічний зріз); – уміння користуватися правовим інструментарієм – законами й іншими актами – у практичній діяльності (поведінковий зріз). Правова культура професійної групи (професійно-правова культура) – одна з форм правової культури суспільства, властива певній спільності людей, яка професійно займається конкретним видом діяльності, що вимагає фахової освіти і практичної підготовки (професійно-правова культура підрозділу поліції). Професійно-правовій культурі колективу підрозділу поліції і його членам властива більш висока ступінь знання і розуміння правових явищ у відповідних галузях їх професійної діяльності. 104 У сучасний період розвитку суспільства правова культура працівників поліції виступає як один з видів групової професійно-правової культури, що формується у процесі реалізації норм права. Професійно-правова культура працівника поліції – це сукупність поглядів, оцінок, переконань, установок, що полягають у визнанні важливості, необхідності соціальної цінності права і забезпечують якісне дотримання, виконання, використання та застосування норм права у процесі охорони громадського порядку, попередження правопорушень, юрисдикційної діяльності, надання

соціальної допомоги населенню на основі принципів законності, гуманізму, гласності, поваги до особи, соціальної справедливості, взаємодії з трудовими колективами та громадськими організаціями. Професійно-правова культура працівника поліції передбачає глибоке знання норм права, переконаність у необхідності їх дотримання, уміння використовувати всю сукупність правових засобів під час виконання службових обов'язків у межах компетенції, установленій законом та іншими правовими актами. Правова культура працівника поліції передбачає критичне творче осмислення норм права, законів, правових явищ з точки зору їх гуманістичного, демократичного і морального змісту. Варто звернути увагу на систему деонтологічних вимог, що пред'являються до працівника поліції (за О. Ф. Скакун): – морально-етичні (засвоєння гуманістичних принципів моралі, уміння ними керуватися на практиці); – політичні (знання політичної стратегії і тактики держави, провідних політичних партій і рухів); – психічні (знання психічного складу особистості, уміння користуватися психодіагностикою в ході вирішення юридичної справи); – естетичні (полягає в службовому етикеті, мові спілкування, зовнішньому вигляді працівника міліції, естетичному вигляді оформлюваних ним документів тощо). Отже, професійно-правова культура працівників поліції – це система суспільно-правових цінностей, що виражаються в завданнях поліції та забезпечується свідомою, законною та ефективною діяльністю працівників поліції.